

4. Архипов А. П. Фінансовий менеджмент у страхуванні / А. П. Архипов. – М. : ІНФРА-М, 2010. – 160 с.
5. Осадець С. С. Страхування : підручник / С. С. Осадець. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
6. Залетов А. Н. Страхование в Украине / А. Н. Залетов ; под ред. д. е. н. О. А. Слюсаренко. – К. : Международная агенция «BeeZone», 2002. – 452 с.
7. Турбина К. Е. Тенденции развития мирового рынка страхо-

- вания / К. Е. Турбина. – М. : АНКІЛ, 2000. – 320 с.
8. Шарапов О. Д. Системний аналіз : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / О. Д. Шарапов, В. Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2003. – 154 с.
9. Гордиенко І. Ризики украинского страхового рынка в 2011 году / И. Гордиенко // Insurance Top. – 2011. – № 2(34). – С. 8–10.

Стаття надійшла до редакції 4 січня 2012 року

УДК 331.522.4:658.6

Н. Р. Гураль,
аспірантка кафедри економіки підприємства
Інституту економіки та фінансів
Львівської комерційної академії

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОГО СЕКТОРУ ТОРГІВЛІ

У статті розглянуто умови функціонування трудового потенціалу в неформальному секторі торгівлі; досліджено негативний вплив зайнятості працівників торгівлі в неформальному секторі економіки на формування та розвиток їх трудового потенціалу; визначено фактори, що призводять до збільшення частки неформально зайнятого населення.

Ключові слова: трудовий потенціал, персонал торгового підприємства, неформальний сектор економіки, неформальна зайнятість.

Н. Р. Гураль
ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНЫ
В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ
НЕФОРМАЛЬНОГО СЕКТОРА ТОРГОВЛИ

В статье рассмотрены условия функционирования трудового потенциала в неформальном секторе торговли; исследовано негативное влияние занятости работников торговли в неформальном секторе экономики на формирование и развитие их трудового потенциала; определены факторы, которые приводят к увеличению доли неформально занятого населения.

Ключевые слова: трудовой потенциал, персонал торгового предприятия, неформальный сектор торговли, неформальная занятость.

N. R. Gural
LABOR POTENTIAL IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF TRADE
INFORMAL SECTOR

In the article the operating conditions of employment potential in the informal sector trade. Explored the negative impact of trade employment in the informal economy on the formation and development of labor potential. Factors that contribute to increasing the share of informal employment.

Key words: Labor potential, personnel in enterprises, the informal sector, informal employment.

Постановка проблеми. Торговельна сфера є однією з провідних видів економічної діяльності, яка набуває дедалі більших масштабів, стає потужним джерелом створення робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення. Відомо, що структурна модель торгівлі складається з трьох секторів – організованого (формального), неорганізованого і нелегалізованого (неформального) [1, с. 276].

У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки у сфері торгівлі спостерігається тенденція до збільшення незахищених форм зайнятості, які гальмують процеси ефективного використання наявного трудового потенціалу, оскільки вони не охоплені діючими нормативно-правовими актами (частково чи повністю). Саме цих незареєстрованих суб'єктів та напівлегальних об'єктів торгівлі відносять до неформального сектору торгівлі.

Проблема неформальної зайнятості останнім часом омивається увагою ЗМІ, політиків, урядовців, які, здається, змирилися з фактом її існування. Нині всю відповідальність за подолання цієї проблеми перенесено на податкову систему, яка, власне, і продукує розширення неформального сектору, зокрема через високе навантаження на фонд оплати праці, що призводить до тінізації економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом існує чимало ґрунтовних теоретичних досліджень, як у зарубіжній, так і вітчизняній економічній та періодичній літературі, де надаються різноманітні визначення легальної і нелегальної економіки, розглядаються особливості тінізації та зайнятості в неформальному секторі економіки, визначаються основні напрями подолання цих негативних явищ. В Україні проблеми зайнятості в неформальному секторі економіки досліджують: А. Баланда, С. Бандур, З. Варналій, О. Власюк, С. Коваленко, І. Кравченко, Е. Лібанова, В. Мандибура, І. Петрова, В. Онікієнко, О. Турчинов, М. Шаленко та ін. Відповідні методи дослідження тінізації економічних процесів і фінансові механізми легалізації світової економіки висвітлені у працях таких зарубіжних учених, як Дж. Гроссман, Г.ж. Колодко, Ю. Латов, Е. Фейг, Д. Кассел та ін.

Проте проблеми функціонування трудового потенціалу в неформальному секторі торгівлі залишаються відкритими і потребують більш глибокого вивчення та аналізу.

Метою статті є дослідження умов функціонування і тенденцій розвитку трудового потенціалу в неформальному секторі торгівлі.

Основні результати дослідження. Ситуація, що склалася на ринку праці України, є особливо небезпечною

для працівників торгівлі, які зайняті в неформальному секторі економіки. Останній характеризується високою плінністю кадрів, низьким рівнем кваліфікації працівників, що призводить до недовикористання та гальмування розвитку трудового потенціалу.

Не є таємницею, що діяльність окремих підприємств частково або повністю виходить за рамки закону, приховуючи реальну чисельність працівників, не сплачуючи податків, порушуючи стандарти якості продукції, права інтелектуальної власності тощо. За оцінками Міжнародної організації праці, Світового банку та низки соціологічних служб, рівень нелегального працевлаштування в Україні становить від 2 до 4,7 млн. осіб, або 14–33% офіційно працюючого населення. Усі ці люди не мають можливості отримувати соціальні гарантії сьогодні й одержуватимуть мізерну пенсію в майбутньому [2].

Неформальний (неофіційний) сектор економіки в Україні перевищує офіційний (організований та неорганізований) та є найбільшим серед країн СНД і колишнього соціалістичного табору. Австрійський економіст Шнайдер, який понад 30 років займається вивченням неформальної економіки у світі, зазначає, що в Україні її частка становить 56% [3].

Неформальна економіка – це специфічне поле діяльності в рамках національної економіки юридичних та фізичних осіб, діяльність яких спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів господарювання у грошовому чи натуральному вигляді, яку намагаються приховати від врахування офіційними органами. Неформальна економіка залежно від специфіки проявів і стадії економічного розвитку держави може бути нейтральною, позитивною або негативною стосовно суспільства [10]. Зайнятими в неформальному секторі економіки вважаються всі особи, які за звітний тиждень працювали на незареєстрованих підприємствах, що за розміром можна віднести до сектору домашніх господарств і які принаймні частково орієнтовані на ринкове виробництво [4]. До цього переліку відносять також осіб, які працювали в офіційному секторі, але без укладення трудового договору (рис. 1).

Варто зауважити, що розширення масштабів неформальної економіки та частки зайнятих у її секторах перш за все спричиняють такі фактори:

- несприятливі умови для ведення легального бізнесу;
- недостатність наявних і відсутність нових робочих місць у формальному секторі економіки;
- високий показник рівня безробіття, тенденція до його зростання.

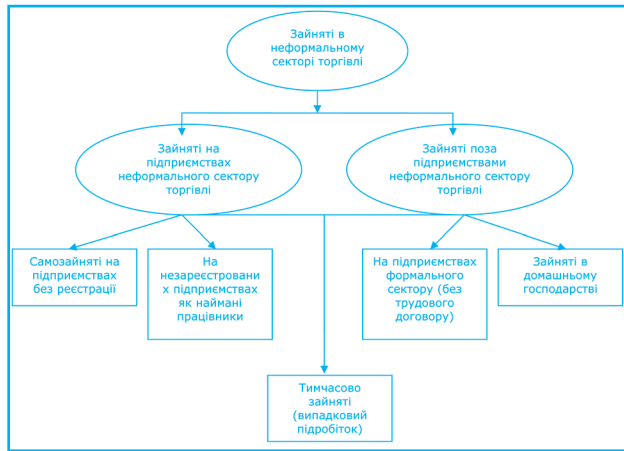

Рис. 1. Структура зайнятості в неформальному секторі торгівлі
Джерело: Побудовано автором на основі власних досліджень

Кількість зайнятих у неформальному секторі економіки в Україні в I півріччі 2011 р. порівняно із відповідним періодом попереднього року збільшилася на 41,1 тис. осіб і склала 4,6 млн. осіб, або 22,6% загальної кількості зайнятого населення віком від 15 до 70 років (табл. 1).

Збільшення зайнятих за аналізований період відбулося попри те, що на ринку праці спостерігалось:

- зменшення рівня безробіття (за методологією МОП) – від 9,2 до 8,9%;
- скорочення серед безробітних (за методологією МОП) частки вивільнених з економічних причин – від 43,0 до 37,8%;
- збільшення вільних робочих місць на 13,6%;
- зростання рівня працевлаштування незайнятого населення за допомогою державної служби зайнятості – від 34,8 до 35,0%;
- підвищення середньомісячної номінальної заробітної плати на 18,4%;
- ріст реальної заробітної плати на 8,1% та ін. [7].

Хочемо також зазначити, що збільшенню частки зайнятих у неформальному секторі торгівлі може сприяти зростання кількості малих підприємств (МП), адже стосовно галузевої структури МП в Україні чітко вимальовується орієнтація на торгово-посередницьку діяльність. За даними Держкомстату України, серед усіх підприємств роздрібною торгівлі переважають підприємства, кількість

працюючих на яких не перевищує 10 осіб. У 2010 р. у нашій країні частка МП у сфері торгівлі становила 95% (94,9% у роздрібній торгівлі) загальної кількості підприємств, питома вага обсягу реалізованої на них продукції до загального обсягу реалізації склала 14,2%, а чисельність зайнятих – приблизно 2,1 млн. осіб.

Сектор малого підприємництва в зарубіжних країнах із розвинутою ринковою економікою є одним із найважливіших і забезпечує близько 70% робочих місць та 50–65% виробництва валового внутрішнього продукту. У США, наприклад, на малих підприємствах працює 54% населення, в Італії – 73%, в Японії – 78%. Це країни зі стійким економічним розвитком, стабільно високим рівнем життя населення завдяки функціонуванню саме малого бізнесу і своєї участі в ньому [9].

Таблиця 1
Зайнятість у неформальному секторі економіки за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	I півріччя 2010 р.		I півріччя 2011 р.		Абсолютне відхилення чисельності, тис. осіб	Відносне відхилення чисельності, %
	тис. осіб	у % до підсумку	тис. осіб	у % до підсумку		
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	614,3	13,6	624,8	13,7	+10,5	+1,7
Будівництво	511,2	11,3	534,4	11,7	+23,2	+4,5
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство; рибальство, рибництво	2982,8	65,8	2986,7	65,3	+3,9	+0,1
Інші види економічної діяльності	424,8	9,3	428,3	9,3	+3,5	+0,8
Загалом	4533,1	100	4574,2	100	+41,1	+0,9

Джерело: Складено автором за даними [7]

На жаль, у нашій країні, зайнятість працівників на малих торгових підприємствах часто супроводжується відсутністю соціальних гарантій, належних умов праці, трудових угод і, як наслідок, розвитком неформальної зайнятості. Здебільшого це стосується працівників ринку, кіосків, лотків.

Особливо стійкі позиції у сфері роздрібною торгівлі зберігають ринки. Станом на 1 січня 2011 року їх налічувалося 2758, або понад 900 тис. торгових місць (без урахування нелегалізованих робочих місць). Сьогодні саме на ринках спостерігається неналежне оформлення роботодавцями відповідних документів із працевлаштування громадян та низька відповідальність останніх (громадяни отримують допомогу з безробіття і одночасно нелегально працюють). Подібне явище є досить поширеним в Україні.

Варто зазначити також, що в загальній кількості зайнятих у неформальному секторі економіки 81% складають особи працездатного віку. Найвищий рівень участі населення в неформальній економіці зафіксовано серед осіб 15–24 та 60–70 років (рис. 2).

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що значна частка працездатного населення не знайшла іншої можливості реалізувати свій трудовий потенціал, окрім як у неформальному секторі. А такий вид зайнятості вкрай негативно впливає на формування та розвиток трудового потенціалу особистості (працівника).

Зайнятість у неформальному секторі економіки найчастіше є нестабільною, а її нерегулярний характер призводить до відвикання від систематичної роботи. У кінцевому підсумку все це спричиняє дискваліфікацію значної частини людей, зайнятих у неформальному секторі економіки. Парадоксальним є те, що багато громадян нашої країни ставиться до недотримання законодавства цілком нормально. Подекуди вважається, що малі торгові підприємства мають право ухилитися від сплати податків і порушувати законодавчі норми, щоб нейтралізувати конкурентні переваги великих сучасних підприємств. Люди свідомо погоджуються на роботу в неформальному секторі, тим самим приймаючи притаманні йому «правила гри».

Негативні наслідки неформальної зайнятості проявляються не тільки в економіці, а і в соціальній сфері, оскільки для зайнятих у неформальному секторі економіки відсутні реальні соціальні гарантії, контроль за умовами праці.

Із формального сектору економіки систематично відбувається відтік кваліфікованих та перспективних працівників, що негативно позначається на показниках його роботи, знижує ефективність використання трудового потенціалу населення.

Незважаючи на ряд негативних наслідків розвитку неформального сектору торгівлі, варто зазначити, що представники органів виконавчої влади часто наголошують на її позитивних моментах, які сприяють вирішенню проблем зайнятості та доходів населення, розширенню ринку товарів і послуг, створенню бази для діяльності малого бізнесу.

Досліджуючи неформальний сектор торгівлі та його вплив на розвиток трудового потенціалу підприємств і працівників, що у ньому функціонують, доцільно згадати про Систему Д – економіку прагнення до успіху [11].

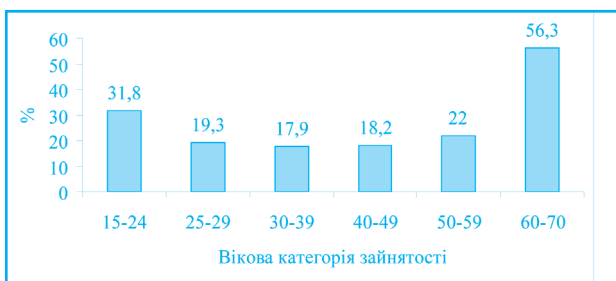

Рис. 2. Зайнятість населення в неформальному секторі економіки за віковими групами у I півріччі 2011 року, %

Джерело: [7]

Система Д – це сленгова фраза. Французи, щоб описати особливо ефективних та мотивованих людей, використовують слово *debrouillard*, що означає винахідливість і кмітливість. Воно було «зліплено» спеціально під сьогоденні соціальні та економічні реалії. Система Д проголошує, що винахідливі, самобутні, підприємливі торговці, які роблять бізнес самі по собі, без реєстрації чи регулювання бюрократами і, переважно, без податків, – це частина «економіки *de la debrouillardise*», тобто економіки кмітливості, економіки імпрізації та покладання на свої сили, економіки «зроби сам», або ж *DIY*.

У 2009 році Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), аналітичний центр, який спонсорує уряди тридцяти найпотужніших капіталістичних країн та який створений для просування інститутів вільного ринку, зробив висновок, що половина працівників світу – близько 1,8 мільярда людей – працюють у Системі Д: неофіційно, на роботі без реєстрації чи регулювання, отримуючи зарплатню готівкою та, найчастіше, не сплачуючи податків на прибуток [11]. Навіть у розвинених країнах після фінансової кризи 2008–2009 років Система Д виявилася важливим механізмом фінансового виживання.

Висновки. Отже, ситуація що склалася, перш за все, вимагає перегляду державної політики щодо підвищення ефективності використання трудового потенціалу суспільства, який функціонує в умовах неформальної зайнятості. Необхідно реалізувати комплекс заходів державного регулювання зайнятості в неформальному секторі економіки, що сприятиме легалізації неформального сектору та стримуванню росту зайнятих у ньому.

Сьогодні варто розуміти, що неформальний сектор економіки не спроможний забезпечити ефективне використання наявного трудового потенціалу, оскільки працівники повністю вилучені із системи державного соціального страхування і норм трудового законодавства. Тривала зайнятість у неформальному секторі призводить до втрати професійно-кваліфікаційних навичок особистості, зниження її матеріального та культурного рівня і, як наслідок, до руйнування якісних характеристик трудового потенціалу.

Література

1. Башнянин Г. І. Економічні системи : монографія / Г. І. Башнянин ; за ред. Г. І. Башнянина. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2006. – Т. 1. – 484 с.
2. Незадекларована зайнятість: українські реалії [Електронний ресурс] // Суспільство і соціальна політика. – 2011. – № 8. – Режим доступу : <http://ukrsocium.com>
3. Тіньовий сектор економіки України перевищує офіційний [Електронний ресурс] // Оглядач. – 2011. – 18 серпня. – Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/news>
4. Методика визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки України : Наказ Держкомстату України від 29.02.2000 р. № 73 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Держкомстату України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
5. Киселева Т. Неформальная экономика и неформальная занятость / Т. Киселева // Менеджер по персоналу. – 2009. – № 3. – С. 14–22.
6. Методика визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки України : Наказ Держкомстату України від 29.02.2000 р. № 5 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Держкомстату України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
7. Ринок праці у I півріччі 2011 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Держкомстату України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
8. Ткаченко Л. О неформальной занятости / Л. Ткаченко // Труд и зарплата. – 2009. – № 44. – С. 4–5.
9. Биковець В. Вплив громадських об'єднань підприємств на становлення і розвиток малого та середнього бізнесу в Україні: регіональний аспект [Електронний ресурс] // Аналітичний Центр Академія. – 2011. – 4 грудня. – Режим доступу : <http://www.academia.org.ua>
10. Мушинська Н. Ю. Деякі теоретичні аспекти проблеми тінізації економіки / Н. Ю. Мушинська // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – Вып. 61. – Харьков : Техника, 2005. – С. 258–262.
11. Нойвірт Р. Тіньова економіка – надія капіталізму / Роберт Нойвірт // Foreignpolicy. – 2011. – 21 листопада. – Режим доступу : <http://texty.org.ua>

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2012 року